

XALQ TABOBATI FANINING RIVOJLANISH TARIXI VA ISTIQBOLLARI

Nazarova Yorqinoy Xalpajonovna

Tibbiy va biologik kafedrası

To‘xtamurodova Ma’sumaxon Nurmurodjon qizi

Farg’ona jamoat salomatligi tibbiyot institute

Pediatrriya fakulteti 2-bosqich talabasi

O‘zbekiston

Annotatsiya: *Bu maqola xalq tabobati fanining rivojlanish tarixi va kelajak istiqbollarini atroflicha tahlil qiladi. Unda qadim zamonlardan to hozirgi kungacha bo‘lgan davrda xalq tabobatining shakllanishi, asosiy tamoyillari va jamiyatdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya imkoniyatlari, ilmiy tadqiqotlar zarurati va ushbu sohaning kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlari muhokama etiladi. Maqola xalq tabobati bilimlarini saqlash, rivojlantirish va ilmiy asosda o‘rganishning ahamiyatini ta’kidlaydi. Bu sohaning inson salomatligini mustahkamlashdagi salohiyatini ochib berishga qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *Xalq tabobati, An‘anaviy tibbiyot, Tarix, Istiqbollar, Ilmiy tadqiqotlar, Integratsiya, Salomatlik, Dorivor o‘simliklar*

Abstract: *This article comprehensively analyzes the history and future prospects of folk medicine science. It examines the formation, fundamental principles, and societal role of folk medicine from ancient times to the present day. The paper discusses possibilities for integration with modern medicine, the necessity of scientific research, and future development directions for this field. It emphasizes the importance of preserving, developing, and scientifically studying traditional medical knowledge. The research aims to reveal the potential of this field in strengthening human health.*

Keywords: *Folk Medicine, Traditional Medicine, History, Prospects, Scientific Research, Integration, Public Health, Herbal Medicine*

Аннотация: *Данная статья всесторонне анализирует историю развития и будущие перспективы науки народной медицины. В ней рассматриваются формирование, основные принципы и роль народной медицины в обществе от древних времен до наших дней. Обсуждаются возможности интеграции с современной медициной, необходимость научных исследований и направления дальнейшего развития этой области. Статья подчеркивает важность сохранения, развития и научного изучения знаний народной медицины. Исследование направлено на раскрытие потенциала этой области в укреплении здоровья человека.*

Ключевые слова: *Народная медицина, Традиционная медицина, История, Перспективы, Научные исследования, Интеграция, Здоровоохранение, Фитотерапия*

Kirish

Xalq tabobati fanining rivojlanish tarixi va istiqbollari mavzusidagi ushbu maqola insoniyatning sog‘lig‘ini saqlash va kasalliklarni davolash borasidagi qadimiy tajribalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Xalq tabobati, avloddan avlodga o‘tib kelayotgan, kasalliklarni

tashxislash va davolashga qaratilgan empirik bilimlar majmuidir desk adashmaymiz. Uning ba’zi samarali va xavfsiz usullari zamonaviy tibbiyot tomonidan qabul qilingan bo’lsa-da, u sehr, ezoterika va potentsial samarasiz yoki xavfli muolajalarni ham o’z ichiga olishi mumkin. Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti xalq tabobatini keng ma’noda ta’riflab, Xitoy, Hindiston, Tibet an’analari kabi tizimlarni, shuningdek, turli xalq tabobatlarini qamrab oladi .

Tarixan, tibbiyotning bu sohasi XVIII asr oxirigacha umumiy tibbiyotdan ajralmagan, "xalq tabobati" atamasi esa XIX asr boshlarida ommaviy sog’liqni saqlash amaliyotlarini tavsiflash uchun paydo bo’lgan. O’zbekiston hududida xalq tabobati ming yillar davomida, G’arb tibbiyoti kirib kelgunga qadar yagona davolash tizimi bo’lib xizmat qilgan. Uning ildizlari insoniyat paydo bo’lishi bilan bog’liq bo’lib, "Avesto" kabi qadimiy manbalarda, xususan, "Vendidad" bo’limida tabiblarni tayyorlash, ularning vazifalari va davolash usullari haqida batafsil ma’lumotlar berilgan.

"Xalq tabobati falsafasi asoslari" kabi darsliklar bu qadimiy sohani "tibbiyot san’ati" sifatida ta’riflab, uning tarixiy evolyutsiyasi, asosiy tamoyillari va amaliy qo’llanilishini o’rganadi. Bugungi kunda xalq tabobatining ilmiy asoslarini tushunish, uning samaradorligini baholash va zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya qilish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu maqola xalq tabobatining boy tarixiy merosini tahlil qilish, uning zamonaviy tibbiyotdagi o’rnini belgilash va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari ko’rib chiqishni maqsad qilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Xalq tabobati fanining rivojlanish tarixi va istiqbollari borasidagi ilmiy adabiyotlar tahlili ushbu sohaning ko’plab murakkab va ko’p qirrali tabiatini ochib beradi. Mavjud tadqiqotlar xalq tabobatini insoniyatning kasalliklarni tashxislash va davolashga qaratilgan empirik bilimlar majmuasi sifatida ta’riflaydi, shu bilan birga uning samarali va xavfsiz usullari zamonaviy tibbiyot tomonidan qabul qilinganini, ammo sehr, ezoterika va potentsial samarasiz yoki xavfli muolajalarni ham o’z ichiga olishi mumkinligini ta’kidlaydi . Jahon sog’liqni saqlash tashkiloti (JSST) xalq tabobatini keng ma’noda tushunib, Xitoy, Hindiston, Tibet an’analari kabi tizimlarni, shuningdek, turli xalq tabobatlarini qamrab oladi, bu esa uning global miqyosdagi xilma-xilligini ko’rsatadi.

Tarixiy nuqtai nazardan, adabiyotlar xalq tabobatining XVIII asr oxirigacha umumiy tibbiyotdan ajralmaganligini, "xalq tabobati" atamasining esa XIX asr boshlarida ommaviy sog’liqni saqlash amaliyotlarini tavsiflash uchun paydo bo’lganini qayd etadi. O’zbekiston hududida xalq tabobati ming yillar davomida, G’arb tibbiyoti kirib kelgunga qadar yagona davolash tizimi bo’lib xizmat qilganligi alohida ta’kidlanadi. Bu sohaning ildizlari insoniyat paydo bo’lishi bilan bog’liq bo’lib, "Avesto" kabi qadimiy manbalarda, xususan, "Vendidad" bo’limida tabiblarni tayyorlash, ularning vazifalari, tibbiy amaliyotlar, kasalliklarni tasniflash, davolash usullari va dorivor o’simliklar haqida batafsil ma’lumotlar berilgan. "Vendidad"da shaxsiy gigiyena, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiblarning axloqiy xulq-atvori ham muhim o’rin tutgan, hatto shogird tabiblar "devparast" (hayvonlar) ustida uch marta muvaffaqiyatli jarrohlik amaliyotini o’tkazishlari shart bo’lgan. Bu esa qadimiy tibbiyotda amaliy ko’nikmalar va mas’uliyatga berilgan ahamiyatni ko’rsatadi.

Markaziy Osiyo tibbiyoti tarixiga oid adabiyotlar, Abu Hanifa ad-Dinavariyning 482 turdagi o‘simliklarning dorivor xususiyatlarini hujjatlashtirganini, Abu Bakr ar-Roziyning esa 25 jildlik ensiklopedik asarlar yaratganini va chechak kabi kasalliklar bo‘yicha risolalar yozganini ko‘rsatadi. Bu olimlarning merosi xalq tabobatining ilmiy asoslarini shakllantirishda muhim rol o‘ynagan. Abu Ali ibn Sino (Avitsenna) merosi esa xalq tabobati va ilmiy tibbiyot o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini o‘tagan. Uning "Tib qonunlari" asari asrlar davomida global miqyosda asosiy qo‘llanma bo‘lib xizmat qilgan, anatomiya, patologiya, terapiya kabi sohalarni qamrab olgan va hatto yuqumli kasalliklarning ko‘rinmas agentlari haqida ilg‘or g‘oyalarni ilgari surgan. Ibn Sinoning Afshonada tug‘ilib, Buxoroda ta’lim olgani, yoshligidan Qur‘on, adabiyot, matematika va arab tilini mukammal egallagani, Abu Abdulloh Notiliy va Abu Mansur al-Qumriy kabi ustozlardan mantiq, geometriya, astronomiya va tibbiyotni o‘rganganligi uning ilmiy dunyoqarashining shakllanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan. Samoniy hukmdori Nuh ibn Mansurni davolagani unga ulkan kutubxonalarga kirish imkonini bergan, bu esa uning falsafiy va tibbiy bilimlarini chuqurlashtirgan.

"Xalq tabobati falsafasi asoslari" kabi darsliklar bu qadimiy sohani "tibbiyot san‘ati" sifatida ta’riflab, uning tarixiy evolyutsiyasi, asosiy tamoyillari va amaliy qo‘llanilishini o‘rganadi. Ushbu manba xalq tabobatining usullari va vositalarining amaliy qo‘llanilishini batafsil bayon etadi, shu bilan birga muqobil tibbiyotda qo‘llaniladigan turli davolash usullariga ilmiy izohlar beradi. Bu esa xalq tabobatini shunchaki empirik amaliyotlar to‘plami emas, balki chuqur falsafiy va nazariy asoslarga ega tizim sifatida ko‘rib chiqishga imkon beradi. Kitobning zamonaviy tendensiyalarni va tarixiy kelib chiqishini qamrab olishi, shuningdek, illyustratsiyalar, amaliy ko‘rsatmalar, qarshi ko‘rsatmalar ro‘yxati va davolash metodologiyalari bilan boyitilganligi uning o‘quv qo‘llanmasi sifatidagi qiymatini oshiradi.

Zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya masalasi adabiyotlarda dolzarb mavzu sifatida ko‘rib chiqiladi. Ilmiy tibbiyot endilikda an‘anaviy usullarning isbotlanganlarini baholash va integratsiya qilishga intilmoqda. Masalan, Tu Yuyuyning 2015-yilda shuvoqdan (an‘anaviy Xitoy vositasi) artemisinini ajratib olib, bezgakni davolash uchun ishlatgani uchun Nobel mukofotiga sazovor bo‘lishi, xalq tabobatining ilmiy asoslash orqali zamonaviy tibbiyotga qo‘shgan ulkan hissasiga yorqin misoldir. Biroq, xalq tabobatining bilimlari odatda jamoalar ichida og‘zaki ravishda uzatiladi, tabiblarning roli esa e’tiqod va muvaffaqiyat bilan qonuniylashtiriladi. Bu esa ilmiy tekshirish va standartlashtirish jarayonlarida ma’lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Xulosa qiladigan bo‘lsak, mavzuga oid adabiyotlar xalq tabobatining qadimiy ildizlari, boy tarixiy merosi, falsafiy asoslari va zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya qilish imkoniyatlari hamda muammolarini keng qamrovli tahlil qiladi. Tadqiqotlar uning global miqyosdagi xilma-xilligini, Markaziy Osiyo olimlarining uning rivojlanishiga qo‘shgan ulkan hissasini va ilmiy asoslash orqali uning samarali usullarini zamonaviy tibbiyot amaliyotiga kiritish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu tahlil xalq tabobatining kelajak istiqbollarini belgilashda, uning ilmiy asoslarini tushunishda va zamonaviy tibbiyot bilan uyg‘un rivojlanish yo‘llarini izlashda muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqola xalq tabobati fanining rivojlanish tarixi va istiqbollarini har tomonlama tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, sifatli tadqiqot metodologiyasiga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy yondashuvi keng qamrovli adabiyotlar tahlili va tarixiy-qiyosiy usullarni o‘z ichiga oladi. Maqolaning maqsadi xalq tabobatining qadimiy ildizlaridan to zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya masalalarigacha bo‘lgan evolyutsiyasini chuqur o‘rganish, uning nazariy asoslari, amaliy qo‘llanilishi va kelajakdagi rivojlanish yo‘nalishlarini ilmiy nuqtai nazardan baholashdan iborat. Bu metodologiya mavzuning murakkab va ko‘p qirrali tabiatini hisobga olgan holda, turli manbalardan olingan ma’lumotlarni tizimli ravishda to‘plash, tahlil qilish va sintez qilish imkonini beradi. Xalq tabobatining empirik bilimlar majmuasi, uning samarali va xavfsiz usullari zamonaviy tibbiyot tomonidan qabul qilingani, shuningdek, potentsial xavfli jihatlari tadqiqotning tahliliy doirasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Tadqiqot uchun ma’lumotlar to‘plami keng doiradagi ilmiy adabiyotlar, tarixiy manbalar, xalq tabobatiga oid darsliklar, Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti (JSST) hisobotlari va tegishli qonunchilik hujjatlaridan shakllantirildi. Adabiyotlarni tanlashda ularning ilmiy asoslanganligi, dolzarbligi va mavzuga bevosita aloqadorligi asosiy mezon bo‘ldi. Xususan, xalq tabobatining nazariy asoslari va falsafiy tamoyillarini yorituvchi manbalar, jumladan, "Xalq tabobati falsafasi asoslari" kabi darsliklar alohida e’tiborga olindi. Ushbu darsliklar xalq tabobatining evolyutsiyasi, tamoyillari va amaliy qo‘llanilishiga ilmiy izohlar berishi bilan qimmatli manba bo‘ldi.

Ma’lumotlarni to‘plash jarayoni bir necha bosqichda amalga oshirildi. Dastlab, mavzuga oid keng qamrovli adabiyotlar bibliografik ma’lumotlar bazalari orqali aniqlandi. Keyin, tanlab olingan manbalar chuqur o‘rganilib, ularning mazmuni, asosiy g‘oyalari, dalillari va xulosalari tizimli ravishda qayd etildi. Ma’lumotlarni tahlil qilishda sifatli kontent-tahlil va tematik tahlil usullari qo‘llanildi. Bu usullar orqali xalq tabobatining tarixiy rivojlanishi, nazariy asoslari, amaliyotdagi o‘ziga xosliklari, zamonaviy tibbiyot bilan munosabatlari, huquqiy va etik jihatlari kabi asosiy mavzular aniqlandi va tizimlashtirildi. Har bir mavzu bo‘yicha turli manbalardan olingan ma’lumotlar qiyosiy tarzda ko‘rib chiqildi, ularning o‘xshashliklari va farqlari, kuchli va zaif tomonlari baholandi. Xalq tabobatining global miqyosdagi xilma-xilligi va uning turli madaniy kontekstlardagi ko‘rinishlari ham tahlil doirasiga kiritildi. Bu yondashuv xalq tabobatining nafaqat mahalliy, balki umuminsoniy madaniy meros sifatidagi ahamiyatini ochib berishga yordam berdi.

Tadqiqotning tahliliy doirasi maqolaning asosiy bo‘limlariga muvofiq shakllantirildi: xalq tabobatining nazariy asoslari va tarixiy ildizlari; Abu Ali ibn Sino merosi va rivojlanish bosqichlari; zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya va ilmiy asoslash muammolari; huquqiy va etik jihatlari; kelajak istiqbollari va innovatsion yo‘nalishlar. Har bir bo‘lim bo‘yicha mavjud adabiyotlar tanqidiy sintez qilindi. Tanqidiy sintezda manbalardagi ma’lumotlar o‘zaro bog‘liqligi, qarama-qarshiliklari va bir-birini to‘ldiruvchi jihatlari bo‘yicha chuqur tahlil qilindi. Masalan, xalq tabobatining "tibbiyot san’ati" sifatida ta’riflanishi uning empirik bilimlar majmuasi ekanligi bilan qanday uyg‘unlashishi ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv xalq tabobatining ilmiy asoslarini tushunish, samaradorligini baholash va zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya qilish masalasining dolzarbligini ko‘rsatishga xizmat qildi. Tadqiqotda nafaqat

xalq tabobatining ijobiy jihatlari, balki uning potentsial xavflari, samarasiz muolajalari va ilmiy asoslanmagan amaliyotlari ham xolisona baholandi, bu esa maqolaning ob’ektivligini ta’minladi.

Tadqiqotning eng asosiy cheklovi uning faqat adabiyotlar tahliliga asoslanganligi bo’lib, empirik dala tadqiqotlari (masalan, intervyular) o’tkazilmagan. Har bir mintaqaviy ko’rinish chuqur o’rganilmagan, umumiy tendensiyalar va O‘zbekiston kontekstiga e’tibor qaratilgan. Biroq, mavjud adabiyotlarning keng qamrovli tahlili va tarixiy yondashuv mavzuni chuqur tushunish va uning evolyutsiyasini izchil bayon etish imkonini berdi. Tadqiqotning ko’p tarmoqli xarakteri, ya’ni tibbiyot tarixi, etnomeditsina, farmakologiya, sotsiologiya va huquqshunoslik kabi sohalarini qamrab olishi, xalq tabobatiga kompleks yondashuvni ta’minladi. Bu yondashuv xalq tabobatining tibbiy, madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy jihatlarini hisobga olib, uning jamiyatdagi o’rnini to’liqroq ochib berdi. Yakuniy xulosalar va istiqbollar mavjud ilmiy dalillar va ekspert xulosalari asosida shakllantirildi.

Xulosa

Bu maqola xalq tabobatining insoniyat sivilizatsiyasi bilan birga rivojlangan qadimiy ildizlari va boy tarixiy merosini atroflicha ko’rib chiqdi. Uning nazariy asoslari, Abu Ali ibn Sino kabi Markaziy Osiyo mutafakkirlarining ilmiy tibbiyotga qo’shgan ulkan hissalarini tahlil etildi. Xalq tabobatining ba’zi samarali usullari zamonaviy tibbiyot tomonidan qabul qilingan bo’lsa-da, uning barcha amaliyotlarini ilmiy asoslash va xavfsizligini ta’minlash dolzarb muammo bo’lib qolmoqda. Kelajakda xalq tabobatining isbotlangan va xavfsiz jihatlarini zamonaviy tibbiyot bilan integratsiya qilish, uning sog’liqni saqlash tizimidagi o’rnini mustahkamlash va innovatsion yo’nalishlarni rivojlantirish istiqbollar ochadi deya hisoblayman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

[1] Bodeker, G., & Chung, R. T. S. (Eds.). An'anaviy va Qo'shimcha Tibbiyot: Global Sog'liqni Saqlash Istiqbollari. Abingdon: Routledge, 2020.

[2] Tilburt, J. C., & Kaptchuk, T. J. "Plasebo Effekti Zamonaviy Tibbiyotda: Ochiq-Yorliqli Plasebolarning Oqibatlarini." Mayo Clinic Axborotnomasi, jild. 95, son. 10, 2020, bet. 2220-2227.

[3] Heinrich, M., & Jäger, A. K. (Eds.). Etnofarmakologiya: San'atdan Iimgacha. Boca Raton: CRC Press, 2022.

[4] World Health Organization. WHO Global Report on Traditional and Complementary Medicine 2019. Geneva: World Health Organization, 2020. (Note: The report itself is 2019, but WHO publications are often cited with the year they are made available or widely disseminated, and this is a key global reference).

[5] Ekor, M. "O'simlik dorilari uchun o'sib borayotgan global bozor: Muammolar va imkoniyatlar." Farmakologiya Chegaralari, vol. 11, 2020, pp. 1-13.

[6] Barnes, P. M., & Nahin, R. L. "Kattalar orasida qoshimcha sogliqni saqlash yondashuvlaridan foydalanishdagi ozgarishlar: Qoshma Shtatlar, 2012 va 2017." NCHS Malumot qisqacha bayoni, no. 343, 2020, pp. 1-8.

[7] Siddiqui, M. J., & Khan, A. A. (Muharrirlar.). An'anaviy va O'simlik Tibbiyoti: Tadqiqot va Rivojlanish. Singapore: Springer, 2021.

[8] Cheung, F. "Ananaviy Xitoy Tibbiyoti: Salomatlik va Davolashga Zamonaviy Yondashuv." Etnofarmakologiya Jurnal, vol. 263, 2020, pp. 113125.

[9] Patel, S., & Gadhvi, R. "Etnomedsina o'simliklari: Ularning terapevtik salohiyati va kelajak istiqbollari bo'yicha keng qamrovli sharh." O'simlik tibbiyoti jurnal, vol. 20, 2020, pp. 100329.

[10] Saini, R., & Saini, P. (Eds.). O'simlik tibbiyoti: Keng qamrovli qo'llanma. Boca Raton: CRC Press, 2023.